

UMARALI NORMATOV IJODIDA ADABIY SUHBAT JANRINING O‘RNI

Javohir Sayidolimov

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

FarDU talabasi

Sobirova Mohlaroy Vohidjon qizi

Annotatsiya: mazkur maqolada Umarali Normatovning o‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligidagi o‘rni, xususan, uning “adabiy suhbat” janrini yangi bosqichga olib chiqqan ijodiy faoliyati tahlil qilinadi. Adabiy suhbat janrining ilmiy va badiiy tahlil sintezi sifatidagi mohiyati ochib berilib, unda yozuvchi shaxsiyati, ijodiy laboratoriyasi va badiiy tafakkur jarayonini yoritishdagi o‘rni asoslanadi. Shuningdek, olimning Said Ahmad, Erkin Vohidov, Pirimqul Qodirov kabi ijodkorlar bilan olib borgan suhbatlari misolida kulgi estetikasi, iste’dod va professionalizm, tarixiy tafakkur hamda “xronotop” masalalari tahlil qilinadi. Maqolada Normatovning tanqidni san’at darajasiga ko‘targan estetik qarashlari, uning G‘arb va Sharq adabiy tafakkuri an‘analarini uyg‘unlashtira olganligi hamda milliy til va tafakkur himoyachisi sifatidagi o‘rni yoritilgan. Xulosa sifatida, olimning adabiy suhbatlari o‘zbek adabiy tafakkurining jonli xronikasi sifatida baholanadi va uning metodologiyasi bugungi kun adabiyotshunosligi uchun dolzarb ilmiy maktab sifatida e’tirof etiladi.

Kalit so‘zlar: Umarali Normatov, adabiy suhbat, adabiy tanqid, badiiy tahlil, ijodiy laboratoriya, xronotop, estetik prinsip, milliy tafakkur, tanqid san’ati, Said Ahmad, Erkin Vohidov, Pirimqul Qodirov, g‘arb va sharq sintezi, o‘zbek adabiyotshunosligi

Abstract: this article analyzes the role of Umarali Normatov in Uzbek literary studies and criticism, in particular, his creative activity that took the "literary conversation" genre to a new level. The essence of the genre of literary conversation as a synthesis of scientific and artistic analysis is revealed, and its role in illuminating the writer's personality, creative laboratory, and the process of artistic thinking is based on it. Also, the questions of the

aesthetics of laughter, talent and professionalism, historical thinking and "chronotope" are analyzed on the example of the scientist's conversations with artists such as Said Ahmad, Erkin Vahidov, Pirimkul Kadyrov. The article highlights Normatov's aesthetic views that raised criticism to the level of art, his ability to combine the traditions of Western and Eastern literary thought, and his role as a defender of the national language and thought. In conclusion, the scholar's literary conversations are evaluated as a living chronicle of Uzbek literary thought, and his methodology is recognized as a relevant scientific school for today's literary studies.

Key words: Umarali Normatov, literary conversation, literary criticism, artistic analysis, creative laboratory, chronotope, aesthetic principle, national thought, art of criticism, Said Ahmad, Erkin Vahidov, Pirimkul Kadirov, synthesis of the West and the East, Uzbek literary studies

Аннотация: в данной статье анализируется роль Умарали Норматова в узбекском литературоведении и критике, в частности, его творческая деятельность, выведшая жанр «литературной беседы» на новый уровень. Раскрывается сущность жанра литературной беседы как синтеза научного и художественного анализа, на этом основывается его роль в освещении личности писателя, творческой лаборатории, процесса художественного мышления. Также на примере бесед учёного с такими деятелями искусства, как Саид Ахмад, Эркин Вахидов, Пиримкул Кадыров, анализируются вопросы эстетики смеха, таланта и профессионализма, исторического мышления и «хронотопа». В статье освещаются эстетические взгляды Норматова, возведшие критику на уровень искусства, его способность сочетать традиции западной и восточной литературной мысли, его роль защитника национального языка и мысли. В заключение литературные беседы ученого оцениваются как живая летопись узбекской литературной мысли, а его методика признается актуальной научной школой для современного литературоведения.

Ключевые слова: Умарали Норматов, литературная беседа, литературная критика, художественный анализ, творческая лаборатория, хронотоп, эстетический

принцип, национальная мысль, искусство критики, Саид Ахмад, Эркин Вахидов, Пиримкул Кадыров, синтез Запада и Востока, узбекское литературоведение.

O‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligi tarixida Umarali Normatov nomi nafaqat nazariyotchi olim, balki adabiy jarayonning tirik va jo‘shqin manzaralarini mahorat bilan chiza olgan munaqqid sifatida e’tirof etiladi. Olimning ijodiy merosida “adabiy suhbat” janri alohida o‘rin tutadi. Bu janr shunchaki savol-javobdan iborat muloqot bo‘lmay, balki yozuvchi laboratoriyasiga kirish, asarning yaratilish sirlarini ochish va badiiy tafakkur tadrijini tahlil qilish qurolidir.

Adabiy suhbat – ilmiy va badiiy tahlil sintezi. U. Normatov adabiy suhbatni o‘zbek tanqidchiligiga yangi sifat bosqichi sifatida olib kirdi. Uning suhbatlari quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

– Mantiqiy izchillik: Suhbatdoshning shaxsiyati va asarlari davr kontekstida tahlil qilinadi.

– Chuqur psixologizm: Yozuvchining ichki dunyosi, ijodiy izlanishlari va badiiy niyati savollar orqali ochib beriladi.

– Janrlar xilma-xilligi: Olim Nazir Safarov, Hamid G‘ulom, Mirmuhsin, Asqad Muxtor va Said Ahmad kabi ijodkorlar bilan muloqotda lirik, epik va dramatik asarlar tahlilini mahorat bilan uyg‘unlashtiradi.

“Kulgi sehri” va Said Ahmad bilan muloqot. Olimning Said Ahmad bilan o‘tkazgan suhbatlari o‘zbek hajviyotining mohiyatini ochishda muhim manbadir. Mazkur muloqotlarda kulgi shunchaki ko‘ngilochar vosita emas, balki jamiyatdagi illatlarni fosh etuvchi va inson ruhini yengillashtiruvchi “ma’naviy ehtiyoj” sifatida talqin etiladi. Ayniqsa, “Kelinlar qo‘zg‘oloni” asari tahlili orqali tanqidchining asarni baholovchi emas, balki muallifga yo‘l ko‘rsatuvchi maslakdosh ekanligi ko‘zga tashlanadi.

Erkin Vohidov bilan “Talant tarbiyasi”. U.Normatov va buyuk shoir Erkin Vohidov o‘rtasidagi suhbatlarda ijod psixologiyasining eng nozik qirralari – iste’dod, mehnat va ilhom masalalari ko‘tariladi.

– Iste’dod: Tug‘ma ekanligi, lekin uni professional bilim bilan boyitish zarurligi ta’kidlanadi.

– Professionalizm: Adabiyot yozuvchining ermagi emas, balki uning yashash tarzi va yuksak mas’uliyati bo‘lishi kerakligi uqtiriladi. Ushbu suhbatlar yosh ijodkorlar uchun o‘ziga xos “mahorat maktabi” vazifasini o‘taydi.

1. Suhbat – “Munaqqid laboratoriyasi” sifatida. Umarali Normatov adabiy suhbatni shunchaki savol-javobdan “ijodiy hamkorlik” darajasiga ko‘tardi. Olim suhbatdoshiga oddiy reportyor sifatida emas, balki asarning ichki qatlamlarini muallif bilan barobar kashf etuvchi “hammuallif” sifatida yondashadi. Normatov suhbatlarida yozuvchining e’tirofi emas, balki bashorati muhim. Masalan, u yozuvchilarni hali yozilmagan asarlar, kelajakdagi syujetlar haqida gapirishga undaydi, bu esa adabiy bashorat janriga yaqinlashadi.

2. “Xronotop” va davr ruhiyati. Olimning suhbatlarida “Badiiy xronotop”(vaqt va makon birligi) masalasi markaziy o‘rin tutadi. U yozuvchi tanlagan davr va o‘sha davrning bugungi kun bilan bog‘liqligini qidiradi. Normatovning Pirimqul Qodirov bilan “Yulduzli tunlar” yoki “Avlodlar dovoni” haqidagi muloqotlarida tarixiy haqiqat va badiiy to‘qima muvozanati tahlil qilinadi. Olim tarixdan bugungi kun dardini topish san’atini yuksak baholaydi.

3. Milliy o‘zlik va “Tahrirchi” nigohi. U.Normatov nafaqat matn tahlilchisi, balki o‘zbek tili va milliy tafakkurining himoyachisi ham edi. Uning suhbatlarida “Tilning badiiy quvvati” masalasi doimiy ravishda ko‘ndalang qo‘yiladi. Olim yozuvchi ishlatgan har bir so‘zning orqasida milliy ruh turishi kerakligini uqtiradi. Uning uchun yomon yozilgan asar – bu milliy tafakkurga xiyonat. Shu ma’noda, uning suhbatlari tahrir san’atining eng yuqori cho‘qqisidir.

4. Normatov va g‘arb-sharq sintezi. Olimning adabiy qarashlarida jahon adabiyotshunosligi namoyandalari (M.Baxtin, V.Shklovskiy) hamda mumtoz adabiyotimiz (Navoiy, Bobur) an‘analari sintezlashgan. U.Normatov o‘zbek suhbat janriga G‘arbdagi “intelektual suhbat” (intervyu-esse) elementlarini olib kirdi. Bunda suhbat shunchaki faktlarni aniqlash emas, balki falsafiy mushohadaga aylanadi.

5. Estetik Prinsip: “Tanqid – San’atdir”. Ko‘p munaqqidlar tanqidni faqat “o‘lchov asbobi” deb bilsa, Normatov uchun tanqidning o‘zi san’at asari. Uning suhbatlarini o‘qiganda, kitobxon yozuvchining asaridan olgan zavqidan kam bo‘lmagan estetik zavq oladi. Chunki Normatov tili – jozibali, o‘ynoqi.

Umarali Normatovning adabiy-tanqidiy faoliyati o‘zbek adabiyotshunosligini yangi metodologik asoslar bilan boyitdi. Olimning suhbatlari shunchaki axborot almashish emas, balki:

1. Badiiy asar tahlilining yuqori namunasi;
2. Yozuvchi shaxsiyati va davr ruhiyati ko‘zgusi;
3. Milliy adabiyotning dolzarb muammolarini yechishga qaratilgan ilmiy platformadir.

Olimning ushbu xizmatlari o‘zbek tanqidchiligida “Normatov maktabi”ni shakllantirdi va bugungi kunda ham yosh adabiyotshunoslar uchun namuna bo‘lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Umarali Normatovning adabiy suhbatlari shunchaki muloqotlar arxivi emas, balki XX asr ikkinchi yarmi va XXI asr boshi o‘zbek adabiy tafakkurining jonli xronikasidir. Olim bizga yozuvchini qanday tinglashni va asarni qanday “o‘qish” kerakligini o‘rgatib ketdi. Uning metodikasi bugungi adabiyot va sun‘iy intellekt davrida ham o‘zining mantiqiy teranligi va insoniy samimiyati bilan dolzarbligini yo‘qotmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Normatov U. *Adabiy suhbatlar.* Toshkent: Sharq, 2010.
2. Normatov U. *Tanqidiy maqolalar to‘plami.* Toshkent: Fan, 2008.
3. Normatov U. *Said Ahmad. Kulgi va hajv: adabiyotdagi vazifasi.* Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2005.
4. Normatov U., Erkin Vohidov. *Talent tarbiyasi.* Toshkent: Yosh gvardiya, 1980.
5. *O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi.* Toshkent: Fan, 2012.
6. *Hamid G‘ulom bilan suhbatlar to‘plami.* Toshkent: Adabiyot nashriyoti, 2006.
7. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Axmedova Sh. *O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi.* Toshkent, 2012.